

אור למגששים

ערפל מאפיין את התלמוד הבבלי הרב־שכבתי הדורש בהירות. כרך חדש של תלמוד האיגוד מציע פרשנות מאירה ומורה דרך, שלמרבית הצער ישנם עדיין הנמנעים מלהיעזר בהישגיה

זו שנתיים אני מלמד בקהילה שלי את מסכת ברכות, וקשתה עליי לעיתים הצלילה לעומקה של סוגיה בלילות שבתות החורף. והנה עבור פרק "מאימתי" ו"כיצד מכריזין" היו תחת ידי פירושי הרב מחבר הכרך שלפנינו, והם יישרו דרכים עקלקלות והעירו לחיים סוגיות שהכדתי מילדותי והיו קפואות בויכדוני. העיון בפירושו גרם לי לראות בחוש כיצד מואר היכל התורה, הסוגיות שבות להקשרן החי הממשי ומושגייהן קודמים עוד וגידים ורוח בהם.

ר' נחמן מבאר את האיטימולוגיה של המילה "מסכת" ומציע כי "מי שרוצה לחדש חרושין דאורייתא שיש בהן ממש הוא צריך לבכות מקודם... ועל כן חבור ההלכות והחרושיין נקרא מסכת זה בחינת 'שקוי בבכי מסכת' שצריך למסוך המשקה בבכי" (תורה רס"ב). המסכת נקראת מסכת לא בגלל שהיא אורגת משניות שונות ליריעה אחת אלא כי היא נסוכה בדמעות, התלמוד הבבלי כלול בדמעות היוצאות מנהרות בבל שעליהם יושב הלומד ובוכה קודם שיחדש חירוש תורה לאמיתו. בכי מלווה לא רק את הלומד המבקש אמת צלולה כדמעה, אלא גם את האדם הפשוט המבקש להיכנס להיכל התורה המואר, והנה הבית חשוך שנאמר "בְּמַחְשָׁכִים הוֹשִׁיבֵנִי כְּמַתִּי עוֹלָם", אמר ר' ירמיה: "זה תלמודה של בבל" (סנהדרין כ"ד ע"א); ובאין אור, משוטט הלומד בינות לקושיות, ניגף ברהיטימיות אמוראים ומגשש במקל עיוורים הנחבל בכותלי הווהאמינות דחיות ואינו יכול לשבת ולנוח על כורסאות תירוצי הסתמאים והסבוראים.

הערפל המאפיין את התלמוד הבבלי נובע מאופיו הרב־שכבתי. אין התלמוד יצירת מחבר אחד, אף לא פרוטוקול דיון בית מדרשי שהתרחש בחלל אחד, אלא כדברי רב שריא באיגרתו, נוצר מדור לדור. סוגיה ממוצעת בתלמוד נמתחת ממקורותיה התנאיים בני המאות הראשונות ועד דיוני הסבוראים במאות החמישית־שביעית. לצד המנעד הכרונולוגי, מתקיים בתלמוד מנעד גיאוגרפי: סוגיות נדרו מארץ ישראל לבבל, ובבבל גופא – ממרכזי התורה של רב ושמואל בסורא ובנהרדעא אל בתי מדרשם של אבוי ורבא בפומבדיתא ובמחוזא. מתיחת יריעת התלמוד על פני הזמן והמרחב הותירה יריעה קרועה: שאלות שנשאלו בדור אחד לא הובנו בדור אחר, שמועות נשכחו ונסוחים נתעמעמו.

למרות זאת, לומדי תלמוד, כתיאורו של הרב סולובייצ'ק, מרלגים באהבה על פערי הזמן והשפה. בעבורם תלמוד התורה הוא "חוויה כבירה של התייחדות של דורות הרבה, הזדווגות של רוח ברוח, איחוד של נפש בנפש. אלה שמסרו את התורה ואלה שקיבלו אותה מזדמנים לפונדק היסטורי אחד". הלימוד הסינכרוני של מקורות חז"ל מחבר לעיון מופשט ומשותף את חכמי כל הדורות והוא משקף

ערב עיון לכבוד הספר "תלמוד האיגוד: חזקת הבתים" יתקיים א"ה במכון שכטר למדעי היהדות, רחוב אברהם גרנות 4, ירושלים, ביום ראשון, ז' באייר תשע"ט (12.5), בשעה 18:00

לעיתים ניסיון לחרור אל היסוד המושגי השזור את חכמי התורה שבעל פה לשיעור כללי אחד, אלא שדילוג זה על ההבדלים שבין ארמית בבליית מתובלת בפרסית לארמית גלילית מתובלת ביוונית ובין הקשרים תרבותיים וזוראסטריים (בבלי) לביוזנטיים (ירושלמי), יכול שיהפוך את התלמוד הבבלי, בית חיינו, למגדל בבל שבו איש לא מבין את שפת רעו.

פנים מחליפות צבעים

מפגש השפות והדיאלקטים שמתרחש בתלמוד כמעט בכל סוגיה הוא מקור מבוכה ללומדים רבים, אך עבור פרופ' משה בנוביץ הוא צוהר לדרכי התהוות הסוגיה ופתיח לגילוי מגוון המשמעויות שאצורות בה. ובטרם ניגש אל הספר עצמו, המוקדש הפעם למסכת בבא־בתרא, ארגים את דרכו דרך סוגיה זעירה שמשכה את ליבי בעת שלמדתי את פירושו למסכת ברכות.

הגמרא (ו ע"ב), מביאה דרשה ארצישראלית בשם ר' יוחנן ור' אלעזר: "כיון שנצרך אדם לבריות, פניו משתנות ככרום, ושנאמר: 'כרום זלות לבני אדם' (תהלים יב ט). מאי כרום? כי אתא רב דימי, אמר: עוף אחד יש בכרכי הים וכרום שמו, וכיון שחמה זורחת, מתהפך לכמה גוונים". לומד הרמוניסט של הסוגיה מבקש את המשמעות המשותפת המשתקפת בחלקיה השונים. וכך, ביאורו של רב דימי למילה הקשה "כרום" מסביר את משמעותה של הדרשה החידתית המצוטטת בבבל. אך עבור בנוביץ, הרגע שבו הגמרא משתנה נבוכה ושואלת "מאי כרום", הוא צוהר להבנת התחדשותה של הדרשה. והוא מציע כי הורתה של הדרשה במרחב ארצישראלי דובר יוונית, שבו המילה "כרום" נשמעת גם כ־chroma, דהיינו כ"צבע" ומדוי־משמעות עברית־יוונית זו נולדת הדרשה: כיון שנצטרך אדם לבריות (=זלות לבני אדם) פניו משתנות ככרום, דהיינו צבע פניו מתחלף. כאשר הדרשה נודדת מהמרחב הארצישראלי למרחב הבבלי, תמהים אמוראי בכל שאינם דוברים יוונית ושואלים "מאי כרום?", וחושפים משמעות חדשה בדרשה לפיה ה'כ' במילה "כרום" היא כף הרמיון ופניו של האדם משתנות ככרום. כלומר, כאותו אחד שמגביה עוף ומצוי בכרכי הים (ואפשר שמסותר כאן משחק מילים הדורש את הנשר הרומאי היושב בכרכי הים עם הכיורם שבפסוק). כך, הרגישות לגלגוליה של הדרשה ולהקשרה הלשוני מזריחה עליה את החמה והיא מתהפכת לכמה גוונים.

דוגמה זו ללמד על הכלל יצאה: פירושו של בנוביץ נכתב במסגרת מפעל "האיגוד לפרשנות התלמוד", שמטרתו "לחבר ולהוציא לאור פרשנות לתלמוד הבבלי המיוסדת על ארני המחקר הפילולוגי וההיסטורי ובו בזמן מעורה במסורת הפרשנית של כל הדורות". הפעלת המתודה הפילולוגית־היסטורית על התלמוד משמעותה, בין השאר, להתנגד לרצון "ליישב את הסוגיה". חוקר תלמודי איננו מתאפיין רק בכריקה וזריחה של ערי הנוסח ובשימוש במילונים מדויקים לצורך פירוש מילים לא מובנות, אלא גם בקריאה היסטורית של הסוגיות.

אחת ההשלכות המתודולוגיות של קריאה כזו היא ביקורת המקורות, דהיינו פירוק הסוגיה לאבני הבניין היסודיות שלה: ברייתות, מימרות, סתם וכו' ואיתור מקבילותיהם ברחבי ספרות חז"ל. איתור המקבילות מאפשר לאתר את ההקשר המקורי של המימרה ולהבין את השימושים שנעשו בה בסוגיות השונות. באופן זה בנוי פירושו של בנוביץ – ראשית הוא ממספר את חלקי הסוגיה, שנית הוא אוסף מגוון רחב של מקבילותיהן (מדור "מסורת התלמוד") ועל ידי כך הוא מבקש להבין את דרכי התהוות הסוגיה ("מהלך הסוגיא ותולדותיה").

תורה מונחת בקרן זווית

הרגישות לדיאלקטים השונים, להתפתחות הסוגיה ולשכבות העריכה שלה מאפשרת לבנוביץ לעמוד על מפנים מושגיים מרכזיים. כך לדוגמה, עוסק בנוביץ בספר במושג הוותיק של חזקת קרקעות, כלומר הקניית "חזקה" לאדם שמתנהג כבעלים במשך שלוש שנים. בנוביץ מציע כי למרות שאנו רגילים לתפוס חזקה זו כאומדן המסייע לבית הדין לקבוע את זהות הבעלים, "המשמעות המקורית של משנתנו הייתה אפוא שבעלות על נכס מועברת על ידי התנהלות הקונה כבעלים במשך שלוש שנים שלמות או חלקיות". השימוש בחזקה כ"אומדן המשמש את בית הדין לקביעת בעלות במקרה של עימות" מיוחס על ידיו לבית מדרשו של אבוי, והתפתחות מושגית זו נקשרת על ידיו למעבר בין מושגי הקניין המעצבים שיטות משפט מזרחיות (המזוהות בין בעלות לחזקה) לשיטת המשפט הרומית המכירה גוונים שונים של בעלויות (זכות שימוש, זכות מכירה וכו'). דיון מחודש זה במושג החזקה משקף הן את הרגלו של המחבר להביט על הדיונים ההלכתיים באופן דיאכרוני והן את כוחו במחקר השוואתי.

רגישות זו להקשרים המשפטיים והתרבותיים המשתנים של ספרות חז"ל מאפשרת לבנוביץ גם להאיר פולמוסים נסתרים באגדות מוכרות. כך למשל, מתפרש על ידיו הסיפור על אודות ביקור רבי בנאה בקבר אדם הראשון שבמערת המכפלה (נח ע"א) כפולמוס אנטי־נוצרי כנגד הסיפור על אודות שלושת הימים שבילה ישו בין צליבתו לתחייתו בקבר אדם

הסיפור על רבי בנאה בקבר אדם הראשון שבמערת המכפלה מתפרש על ידיו כפולמוס אנטי־נוצרי. מערת המכפלה, 2018 צילום: שאטרסטוק

הראשון. השערותו היא כי אמוראי בכל מתפלמסים וקובעים כי לא "בן ייה" כביכול ביקר בקבר אלא אמורא בשם בניהיבנאה, והקבר לא בירושלים היה אלא בחברון, ומטרת הביקור לא נועדה לגאול אדם מהמוות אלא לצורך הלכתי של ציון קברים. תשומת הלב להקשרים המשפטיים והתיאולוגיים של הסוגיות מתבססת על הכשרתו האקדמית הנדירה של המחבר, שראשיתה בתואר בשפות שמיות (אוניברסיטת קולומביה), המשכה בחוג למקרא (האוניברסיטה העברית) ובחוג לתלמוד (אוניברסיטת בראיילן), בביהמ"ד לרבנים באמריקה ובהוראה במכון שכטר למדעי היהדות שבירושלים, והיא מעניקה לפירוש חיים וגודש צבעים המשיב לסוגיות התלמוד שיעור קומה שדהה.

כיוון שפירושו של המחבר לבבא בתרא פרק ג' מצטרף לאחיו הגדולים: פירוש לברכות פרקים א, ו, סוכה ד"ה ובהוצאה אחרת – שבועות פרק ג', והוא מפעל מתמשך של פרשנות התלמוד, אעיר בשולי הדברים על שני יסודות שהתקשיתי בהם בכתבתי של המחבר. ראשית, ישנם כמה מקרים שבהם המחבר מעלה השערה מסוג זה או אחר שתקפותה מוטלת בספק, אך המחבר נשען עליה ובונה עליה השערה על גבי השערה התלויות על חוט השערה: הבניין מרהיב וגבוה אך הקומות הראשונות אינן יציבות. שנית, המחבר דן בענייני נוסח, אך בניגוד להצגה השיטתית של המקבילות אין בחיבור, ובסדרה כולה, הצגה שיטתית של שינויי הנוסח (כפי שעשה המחבר עצמו בפירושו לשבועות) והקורא תלוי בבחירת עדי הנוסח המוזכרים.

הספר יצא בשני כרכים וכולל פירוש רציף ל-52 הסוגיות שבפרק חזקת הבתים. זהו פרק שסוגיותיו עיצבו מושגי יסוד הלכתיים רבים, והדיון המחקרי הרציף לפרק הוא חלוצי. מלבד ערכו המחקרי, לספר יש ערך תרבותי חיוני: עצוב ומדכא לגלות כי על אף ההישגים המופלאים של חקר התלמוד ב-200 השנים האחרונות, עדיין נמנעים תלמידי חכמים משימוש בכלים שחקר התלמוד מציע. מדכא לגלות מאמרים תורניים העוסקים בתוספתא בלי להזדקק לפירושו של ליברמן, ועיונים במדרשי ההלכה שאינם נשענים על מהדורותיו של מנחם כהנא. כתר תורה מונח בקרן זוית ואיש אינו נוטלו לעטר בו את ראשו. הבחירה לכתוב בז'אנר של פרשנות רצופה לתלמוד ולא במאמרים נקודתיים הופכת את חיבוריו של בנוביץ לגשר בין הלימוד הישיבתי לאוניברסיטאות. רציפותו של החיבור, כמו גם השיג והשיח המתמיד עם ראשוני ספרד ואשכנז, מאפשרים לכל מגיד שיעור להיעזר בספר ולהרחיב מבטו למחוזות

חדשים. ●

תלמוד האיגוד: 'חזקת הבתים'

בבא בתרא פרק שלישי עם

פרשנות על דרך המחקר

משה בנוביץ

האיגוד לפרשנות התלמוד